

УДК 373,3

Шарапова Н.Д.

Ысык-Көл облустук билим берүү институту

**ОРТО МЕКТЕПТЕ АДАБИЯТТЫ ЭТНОПЕДАГОГИКА БАГЫТЫНДА
ОКУТУУДАГЫ МУГАЛИМДИН ИННОВАЦИЯЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ**

Азыркы күндөгү билим берүү процессинде инновациячыл мугалимдин ишмердүүлүгү башкы орунда турат. Прогрессивдүү коомдун өнүгүшүндөгү мугалимдин жаңы технологиялар менен окутуусу, ишке болгон жогорку чыгармачыл жөндөмдүүлүгү, билиминин жогорку деңгээли, жаңычыл көз карашы, окутуудагы жана тарбиялоодогу алдынкы тажрыйбасы, коммуникативдик, маалымат технологияларды жогорку деңгээлде өздөштүрүүсү, окуу процессин жаңы чыгармачыл багыттар менен уюштурушу аркылуу инновациялык ишмердүүлүгү көрүнөт.

Окутуу-тарбиялоо процессинде колдонулган методикалар жана аларды колдонуу ыкмалары, алардын мааниси, түрлөрү тууралуу педагогика илиминде окумуштуулардын бир катар теориялык аныктамалары белгилүү. Азыркы учурда бизге тааныш салттуу методдор менен интерактивдүү методдордун окутуу процессинде колдонуудагы берген натыйжасы алгылыктуу болуп келет. Прогрессивдүү коомдогу педагогика тармагына чет элдик педагогикалык ойлордун келип кириши да маанилүү.

«Чыныгы мугалим пландоо, үйрөтүү-үйрөнүү процессинде окуучунун көптөгөн талаптарын эске алуу менен, окууда каалаган өзгөрүүлөрдү жарата алат. Эң маанилүүсү - окуучу «өмүр бою» үйрөнүүнүн маанисин түшүнөт. Коомдо ийгиликке жете алуунун, күрөшө билүүнүн жана илгерилей алуунун жалгыз жолу - окууну иш жүзүнө ашыра билүү экендигин аңдайт. Анык мугалим окуучуну аракеттеринде адат болуп калуучу жана каалаган өзгөрүүлөрдүн жүзөгө ашышы үчүн керектүү болгон процессти иш борборуна коёт», - деп жазышат түрк педагогдору Сервет Өздемир жана Х.Ибрахим Ялын [18, 98]. Бул окумуштуулар мугалимдин мектеп чөйрөсүндөгү ролу, тиешелүү сапаттары, милдеттери, окуу процессин уюштуруу ишмердүүлүктөрүн, жаңычыл мугалимге мүнөздүү талаптарды ачып беришкен. Ошондой эле педагогика илиминин теориясында аныкталган таасирдүү мугалимдин кесиптик өзгөчөлүктөрүн көрсөтүшкөн. Анын шыктандыруучу жана стимул берүүчү сапаттарга ээ болушу керектигин, сабакта демократиялуу атмосфера түзө билүүсү, окуучуларга жакын мамиле түзө билүү, инсандыгы, окуучуга берген маалыматы, билими, кыймыл-аракети, ишмердүүлүгү, оптимисттик көз карашта болуусу ийгиликке жетүүгө ишенимин, чоң үмүттө болуусун белгилешип: «Таасирдүү мугалими өз предмет тармагында устат, өзүнө ишенген, салмактуу сүйлөгөн, кесибине ылайык жана кесиптик компетенциясын дайыма өнүктүрүүгө аракет кылган мугалим» - деп белгилешкен.

Жогоруда белгиленгендей, мугалимдин окутуу процессиндеги окуучуга таасирдүүлүгүн, максатын жүзөгө ашыруудагы изденүүсүн жаңычыл мугалимдин ишмердүүлүгү катары кароого болот.

Ошондой эле жогорудагы түрк окумуштууларынын эмгегинде окутуу чөйрөсүндө окуучулардын кызыгуусун ойготкон жана муну жүзөгө ашыра алуунун сыры окуучулардын сабакка активдүү катышуусун камсыз кылууда экендигин көрсөткөн төмөнкүдөй окутуудагы ыкмаларды сунушташат:

- көрүү-угуу материалдарын колдонуу;
- окуучулардын чечкиндүүлүк сезимдерин алардын суроо берүүгө үйрөтүү менен калыптандыруу;
- конспектилөө ишине жол көрсөтүү;

- дискуссияга стимул берүү;
- окуучулардын ой жүгүртүүлөрүн ачыкка чыгаруу максатында жазуу түрүндө активдүү катышуу;
- ролдорду аткаруу же окшоштурма техникаларын колдонуу;
- маселе чечүү сабагын уюштуруу;
- инсандын эргүү учурун пайдалануу;
- жардамчы материалдарды даярдоо;
- формаланбаган тесттерди пайдалануу;
- багытталган угуу ишмердүүлүгүнө стимул берүү;
- түшүнүк схемасын жаратуу;
- «үйрөндүм» жана «кызыгуудамын» сөздөрүн окуучулар тарабынан колдонуу.

Кошумча эмгектерге багыт берүү сыяктуу ыкмаларды көрсөтүшкөн. Жогорудагы сунушталган ыкмалардын бардыгын азыркы учурда интерактивдүү методдун түрдүү стратегиялары менен мугалимдер сабактарында пайдаланышат. Бизге белгилүү болгондой, учурда Кыргызстандагы билим берүү системасында орто мектептерде окутуу процессинде кеңири колдонулуп, өздөштүрүлгөн ыкмалар болуп саналат.

«Билим берүү - бул инсандын өз өмүрүнүн агымы, активдүү аракети аркылуу жашоо үчүн зарыл жана жетиштүү билимдерди жана жүрүм-турумдарды, көндүмдөрдү өздөштүрүү процесси. Билим берүүнүн өзөк мазмунун өздөштүрүлүүчү жүрүш-туруш ишмердүүлүк түшүнүктөрү түзөт. Адам баласы өмүр бою түрдүү ишмердүүлүк тажрыйбасын үзгүлтүксүз өздөштүрүү аракетинде болот. Аларды төмөнкүдөй үч тармакка болуп кароого болот:

- таанымдык тармак (маалымат иштетүү менен байланыштуу акыл-эс же ойлом ишмердүүлүгү);
- туюмдук тармак (жекече-кулк мүнөз, ышкы, жугумдуу же сүймөнчүк болуу, чөйрөнү таза сактоо ж.б. менен байланыштуу көндүмдөр);
- кыймылчыл же психомотордук тармак (шык-жөндөм жана курал-жабдыктарды колдонуу, музыкалык аспапта ойноо, чабандестик, уздук, устачылыкка байланыштуу ишмердүүлүк)» [12, 11-12].

Бул адам баласына таандык ишмердүүлүктөрдө белгиленгендей, жеке инсан катары ошол ишмердүүлүктөрдү алып жүргөн, чыгармачылык менен практикада колдоно алган мугалимдин өзгөчөлүгүн аныктоого болот. Ал эми мугалимдин инновациялык ишмердүүлүгүн окутуу процессиндеги тажрыйбасына ылайык ошол жөндөмдөрүн түрдүү ыкма менен сабагында колдоно алгандыгын көрүүгө болот. Окутуу процессин окуучунун өзүнүн активдүү аракетинин негизинде, майнаптуу, натыйжалуу үйрөнүшүнө ылайык уюштура алган, ага үйрөнүүнүн жолдорун көрсөтүп, өзүн-өзү өркүндөшүн камсыз кылган, окуучулардын жеке өзгөчөлүгүн эске алган, чыгармачыл иш-аракеттерди аткарган мугалим өзүнүн ишмердүүлүгүн көргөзө алат. Учурда педагогика илиминин тармагына этнопедагогика маселеси жана бул терминдин кириши, ошону менен катар этномаданият терминдердин кириши жаңы көз караш, окутуудагы жаңы багытты жаратууда.

Элдик педагогика деп элдин жашоо тиричилигинин тартибине сакталган, элдик оозеки чыгармачылыкта, салт-санааларда, үрп-адаттарда, балдар оюндарында ж.б. чагылдырылган педагогикалык маалыматтардын, билимдердин жана тарбия берүү тажрыйбаларынын жыйындысын түшүнүүгө болот.

Элдик педагогика элдин миңдеген жылдык тажрыйбасында иштелип чыккан жана бүгүнкү күнгө чейин турмуш-тиричилигинде колдонулуп жаткан педагогикалык маданиятын изилдейт. Учурда илим-менен техниканын, маалымат каражаттарынын, коомдун прогрессивдүү өсүшүндө жаштардын аң-сезиминин, адеп-ахлак, жүрүм-турум нормаларынын өзгөрүшү, кызыгууларынын өзгөрүшү, билим алууга болгон

ынтызарлыгынын өзгөрүшү ар кандай проблемалуу маселелерди жаратууда. Илгертеден элдин элдүүлүгүнүн сакталышы анын түпкү маданиятын кастарлап, баалап келгендиги менен мүнөздөлөт. Элдик акылман нуска ойлор, таалим-тарбиялык мүнөздөгү оозеки чыгармалар, элдик адеп эрежелери, адамдык асыл сапаттар, түпкү элдик маданият, эне тил ата-бабаларыбыздан сакталып келе жаткан руханий улуу баалуулуктар болуп саналат. Учурда келечек муунду тарбиялоодо элдик маданияттын баалуулугун үйрөтүү менен балдардын жан дүйнөсүнө сиңирүү ар бир элдин элдүүлүгүнүн сакталышына, анын өркүндөп-өнүгүшүнө алып келет. Этнопедагогика, этномаданият тармагында илимий иликтөөлөр жүргүзгөн бир катар окумуштуулар белгилүү. Бирок ошого карабастан, этномаданият түшүнүгү 21-кылымдагы кызыгуу жаратып жаткан жаңы илимий тармак болуп саналат. Ал эми педагогика илиминде окутуу процессинде этнопедагогика багытында билим берүү, окуучулардын этномаданий компетенцияларын өркүндөтүү иши жаңы багыт болуп саналат.

Бүгүнкү күндөгү жаңычыл мугалим катары инновациялык ишмердүүлүгү мына ушул этнопедагогика багытындагы окуучулардын этномаданий компетенцияларын өнүктүрүү максатында уюштурулган сабагы, мугалимдин чыгармачыл түрдүү ыкмаларды колдонуусу болуп эсептелет деп айтсак, жанылышпайбыз. Окуучулардын бизге окуп-таанып билүүчүлүк, коммуникативдүү, чыгармачыл ж.б. компетенттүүлүктөрү белгилүү. Ошол компетенттүүлүктөрү менен катар этномаданий компетенциясын өнүктүрүү маселесин адабият сабагын окутууда мугалимдин ар кандай чыгармачыл ишмердүүлүгүнөн көрүүгө болот. Этномаданият термини жана анын түрлөрүнүн классификацияланышын А.Б.Афанасьеванын эмгегинен мисал келтирели. «*Этнокультура* – это совокупность традиционных ценностей, отношений и поведенческих особенностей, воплощенных в материальной, духовной, социальной жизнедеятельности этноса, сложившихся в прошлом, развивающихся в исторической социодинамике и постоянно обогащающих этнической спецификой культуру в различных формах самореализации людей», - деп белгилүү окумуштуу А.Б.Афанасьева аныктама берген [5]. Ал эми белгилүү педагог Н.Асипова: «Өз элинин улуттук маданиятынын үлгүлөрүнө сугарылган инсан гана башка элдердин маданиятын каада-салтын баалай жана сыйлай билет» - деген негиздүү пикирди таасын белгилеген [4, 63]. Ошондой эле: «Ар кандай продуктуларды иштетүүдө адамдын чыгармачылык мүмкүнчүлүгү негизги өндүрүмдүү күчкө айланат дагы, инсандын өзүн-өзү жаратуучулук, өзүн-өзү өнүктүрүүчүлүк, өзүн-өзү уюштуруучулук сапаттары бааланат жана анын натыйжасында, инсандын инновациялык ишмердүүлүгү күч алат» [4, 26], - деп белгилегендей, мугалим адабият сабагын окутууда методдорду колдонуу өзгөчөлүгүн менен түрдүү чыгармачыл ыкмаларды жаратууга болот.

«Метод - бул объективдүү жана субъективдүү бөлүктөргө ээ болгон, анын натыйжалуулугу эки бөлүктүн эриш-аркак, карым-катышта аракеттенүүсү менен шартталган белгилүү бир максатка жетүү процессиндеги мугалим менен окуучунун иш-аракеттери, биргелешкен ишмердүүлүктүн ыгы, жолу» [19, 17].

Бизге белгилүү болгон адабиятты окутуунун лекциялык, адабий аңгеме методу, доклад жана сочинение методдору бар. Педагог Кудряшевдин чыгармачылык окуу жана чыгармачылык тапшырмалар методу, эвристикалык метод, изилдөөчүлүк метод, баяндоо (репродуктивдик-чыгармачыл) методдору тууралуу аныктамалары белгилүү.

Кыргыз адабиятындагы фольклордук чыгармаларды окутуунун өзүнчө жол-жобосу бар. Фольклордук чыгармалардан кыргыз элинин улуу мурасы «Манас» эпосун окутууда андагы элдик бай үлгүлөрдү, жогорку маданиятты, элдик каада-салт, турмуш-тиричилик, адеп-ыйман, достук, Мекенге кызмат кылуу, улуу намыс өндүү көптөгөн адамдык бийик асыл сапаттар камтылган идеяларды окуучуларга сиңирүү, дүйнөдө тендеши жок көлөмдүү «Манас» эпосунун улуулугун, көөнөрбөс мурас экендигин түшүндүрүп, Манас

идеологиясы менен тарбиялоодо элдик педагогиканын түпкүлүгү дал ушунда жаткандыгын көрөбүз. «Манас» эпосу - элдик таалим-тарбияны камтыган, кыргыз элинин турмуш жолун баяндаган көөнөрбөс казына. «Манастагы» ар бир идеяны мугалим жеке чыгармачылык ыкмасына ылайык бардык сабакта үлгү катары колдонууга болот. Элдик педагогика багытында тарбиялоонун башаты элдик мурасыбыз «Манас» эпосунда жатат.

Кыргыз адабиятын окутууда акын-жазуучулардын өмүр жолун окутуу, лирикалык чыгармаларды окутуу, поэмаларды, романдарды, ыр менен жазылган романдарды, повесттерди, драмалык чыгармаларды окутуунун жолдору тууралуу педагог Б.Алымов өзүнүн эмгегинде көрсөтүп кеткен. [3]. Адабият жанрындагы эпикалык, лирикалык, драмалык чыгармаларды окутуунун көптөгөн жол-жоболору бар. Азыркы күндө фольклордук чыгармаларды, адабий чыгармаларды интерактивдүү методдун түрдүү стратегиялары менен окутууга болот. «Адабият мугалиминин милдети жеке гана окуучулардын эмоциясына таасир этүү эмес, ошону менен бирге эле адабий маселелерди өз алдыларынча чече билүүгө, адабий фактыларды жаңы кырдаалдарга карата колдоно билүүгө, окуучунун жалпы маданиятын жана көркөм чыгарманы талдай билүүгө үйрөтүү болуп саналат» - деп окумуштуу К.Иманалиев белгилеп өткөндөй, адабиятчы мугалим сабагында көркөм чыгарманы талдай билүүгө үйрөтүү менен бирге, анын этномаданий компетенциясын өнүктүрүүчү максаттагы, анын ичиндеги чечендикке, көркөм сөз байлыгын өстүрүүгө, элдик музыканы сүйүүгө, сүрөтчүлүк, ролдорду аткаруучулук, элдик этикет, элдик аң-сезимди баалоого үйрөтүүдө, түшүндүрүүдө окуучунун жан дүйнөсүн калыптандырууга багытталган ар кандай формадагы, типтеги сабактарды уюштурууга болот.

Окуучулардын активдүүлүгүн, кызыгуусун, чыгармачыл эргүүсүн жараткан сабактын чыгармачылык этабында колдонулган методдор аркылуу окуучулардын этномаданий компетенциясын өнүктүрүү максатын алып чыгууга болот. Искусствонун эстетикалык ыракат тартууларын сезүү менен адеп-ахлак мамиле, достук, сүйүү мамилени алып чыгууда чыгармачылыкты, аткаруучулук жөндөмдүүлүктү арттыруу менен маданиятка тарбиялоо максаты ишке ашат. Бул методду колдонуу азыркы педагогикада белгиленип келгендей, көп кырдуу зээн теориясына дал келет. «Көп кырдуу зээн теориясы Ховард Гарднер тарабынан 1983-жылы изилденип чыккан. Бул теорияга ылайык, адамдын акыл-парасаты, зээни, сөз өнөрү, эсептөө жөндөмдөрү менен эле чектелбестен, ага кошумча жана аны менен чогуу өзгөчөлүктү ичине камтый тургандыгы белгиленет. Теориянын максаты - адамдын көп кырдуу иштерди аткарууга жөндөмдүү экендигин бекемдөө. Мында жеке адамдын кайталангыс нарк-насили, анын жөндөм мүмкүнчүлүктөрүн терең аңдап-таануу керектиги жана ага шайкеш шарт түзүлгөн учурда үйрөнүү процессинин натыйжалуулугу дагы артары алдыңкы планга чыгат. Анда зээндик түрлөрү төмөнкүдөй белгиленет:

- тилдик зээн - (көркөм сөз чеберлери);
- музыкалык зээн - (музыканы кабылдаган, туя, билгендер, аспаптарда ойногондор, музыканттар ж.б);
- математикалык-логикалык зээн - (эсептей билүүчүлөр);
- көрө билгичтик зээн - (дүйнөнү туура кабылдоо, сүрөттөрдү туура көрүп баамдоо);
- психомотордук зээн - (спорт жана ритмика жаатындагы оюндарга жөндөмдүү);
- инсандар аралык алака-катыш зээни - (саясатчылар, мугалимдер, тейлөө жаатындагы адамдар);
- жеке өзүнчөлүк зээни - (өзүн-өзү башкара билген, ар кандай ишти акыл парасат менен ийкемдүү жүзөгө ашырган адамдар);
- табийгый зээн - табият менен байланыш, кызыгуу;
- бар болуу зээни - (философтор.)

Белгилүү этнопедагог А.Алимбеков: «Кыргыздар табийгый акыл жөндөмдү «дээр», дээринен бүткөн акыл дейт. Ал булактын көзүндөй тунук, акыл тубаса зирек, зээндүү адам өзүнүн акыл көрөңгөсүн ар тараптан өркүндөтсө, кол жеткис бийик сапаттарга ээ боло тургандыгы талашсыз чындык. Адамдын тубаса акыл-эс жөндөмү билим, окуу, үйрөнүү, үлгү сыяктуу жолдор менен өркүндөйт» - деп жазат [1, 33]. Сабакта мугалимдин да окуучунун да табийгый жөндөмүн ар тараптан өнүктүрүү максатындагы чыгармачылыкка багытталган, эргүү абалды жараткан ыкмалар биргелешкен ишмердүүлүктү негиздейт. Мугалимдин жана окуучунун табийгый жөндөмү, шыгы чыгармачыл сабактын уюштурулушу менен өркүндөйт. Сабакта окуучулар менен бирдикте мугалим да чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн пайдаланып, эгер мугалим Ырчы болсо, топтогулар Сүрөтчүлөр, Актерлор, Изилдөөчүлөр сыяктуу аталыштагы иштерди уюштуруп, сабактын чыгармачылык этабын чыгармачылык эргүү абалына алып келүүгө болот.

Инновациялык технологияларды жайылтууну алдыкы планга алып чыгуу менен чыгармачыл жүзүн көрсөткөн мугалимдин ишмердүүлүгү кеңеет. Эң негизгиси, көп кырдуу зээн теориясын пайдалануу менен окуучулардын этномаданий компетенциясын өнүктүрүү максатындагы улуттук аспапты, ырларды сүйүү аларды аткаруу, сүрөтчүлүк, актерлук, чечендик өндүү тубаса акыл-эсинде камтылган шык-жөндөмдөрүн алып чыгууга болот.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Кыргыз элинин билим берүү салттары. –Б., 2001.
2. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. –Б., 1986.
3. Алымов Б. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. –Ф.: Мектеп, 1984.
4. Асипова Н. Билим берүү философиясы. –Б., 2010.
5. Афанасьева А.Б. Этнокультурное образование. -Санкт Петербург: Академический вестник Института образования взрослых Российской академии образования (интернет сайттагы материалдар).
6. Байгазиев С. Улуу «Манас» - улутубуздун дил жана тил бешиги. –Б., 1995.
9. Иманалиев К. Орто мектептерде кыргыз адабияты боюнча проблемалык окууну уюштуруу иши. –Ф.: Мектеп, 1981.
10. Мамбетакунова Э., Сияев Т. Педагогиканын негиздери. –Б., 2008.
11. Краевский В.В., Бережнова Е.В. Методология и педагогика. –Б., 2006.
12. Мехмет Ташпынар, А.Алимбеков. Окутуунун жалпы методдору. –Б., 2004.
13. Муратов А. Кыргыз эл педагогикасы, табияты. Таралышы жана тарыхы. –Б., 2008.
14. Нездемковская. Этнопедагогика. –М., 2001.
15. Педагогические теории, системы, технологии. /Под ред. Смирнова С. –М., 2006.
16. Полат Е.С., Бухаренко М.Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. –М., 2010.
17. Рахимова М.Р., Панкова П.В., Калдыбаева А. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы. –Б., 2002.
18. Сервет Өздемир, Х.Ибрахим Ялын. Мугалимдик кесипке киришүү. –Б., 2002.
19. Чыманов Ж. Кыргыз тилин окутуунун методикасы. –Б., 2007.